

széken cipőt próbál. A testén valami nyári rongy, különben éppen olyan meztelen, amilyennek Tintoretto festette őt.”

Amit Illés Endrétől leginkább meg lehet (meg kell) tanulni: a stílus póztalan tisztasága, átvilágító ereje. Amire Illés Endre művészete a legvonzóbb példa: a jellemzés tömörsége, plasztikus szépsége. Vagyis mindaz, ami az igazi epika maradandó igénye.

Oldalakat idézhetnénk az írói remeklés, a jellemábrázolás példáiból. *A Dunán* című, alig egy gépelt oldal terjedelmű írását betéve kellene ismerniök mindazoknak, akik a stíluszépség titkát kutatják. Egy másik írásából idéztük ezt a néhány soros, egy teljes arcot és emberi sorsot megéreztető rajzot: „A bolt üres volt, de egy hátsó szobában máris mozdult valaki. Nyugalmozott, öreg, még mindig merev derekú katonatiszt lehetett volna, talán az is volt, valaha golyó vagy repeszdarab járhatta át a térdét, s bár leplezni próbálta, bicegve közeledett. Kissé időmarta, finom jelenség volt.”

Néhány éve Lőcsén jártam, megnéztem „a tölgyerdőre épült várost”, betértem a főtéren álló, gótikus remekműbe, a Szent Jakab-székesegyházba, megálltam faragott szárnyasoltára előtt, majd megkerestem azt a másik templomot, amely a régi gimnázium mellett áll, tornya a bástyafalra támaszkodik, és padlózatának köveiből gyilkos hideg árad... Nem sokkal előbb került a kezembe Illés Endre két írása, *Az eretnek* és a *Kísérleti egerek*, amellyel most a könyv élén találkozhat az olvasó. A magam élményeire rávetítettem az ő hatvan-hetven évvel korábbi emlékeit; kettős fénytörésben láttam a várost: a magam jelen idejű, kereső-kutató figyelmének és az ő régről megőrzött emlékeinek, művésztété formált írásának a tükrében.

Illés Endre *Igézet* című könyvének számos olvasója, ha idegenben jár, alighanem hasonló varázslaton esik át: olvasmányélményét a maga tapasztalatával szembeesítheti, élményeire az író benyomásait vetítheti.

Így él tovább mindaz, amit egykor ő látott, átélt és tapasztalt. Illés Endre így tanítja látni, kérdezni és kételkedni minden mai és jövőendő olvasóját. (*Magvető.*)

TÜSKÉS TIBOR

Cs. Szabó László: Alkalmom

Megszoktuk, kivált mióta divat vizsgálni a húszas-harmincas éves honi tanulmányirodalmát, hogy — híven jól bevált szocioszemantikai gyakorlatunkhoz — meghatározásokba burkoljuk az esszét. Ezek után a „morális lecsapódásokra”, „ideológiai aktivizálódásokra” és egyéb tudós fogalmakra történő hivatkozások után érthető, ha üdítően hat Cs. Szabó félmondata: „...alkalom szüli az esszét”. Ilyen egyszerű lenne? Igen, de Molière kellett reádobbnatse Jourdain-t, hogy prózában beszél ő is. Különben a kötet nagy tanulságainak egyike, hogy az esszé is próza, így érvényesek reá a tiszta magyar nyelv elemi követelményei. De erről később, maradjunk előbb az alkalomnál; a kötet címe is erre biztat.

Az írások többsége kiállítások, színházi bemutatók, évfordulók alkalmából keletkezett a hatvanas és hetvenes években; így együtt szépen demonstrálják az a nagy változást, ami az elmúlt két-két és fél évtized során az újkori európai művészet és irodalom megítélésében végbe ment. Régen élt festők, szobrászok, írók föl-, illetve átértékelődésének híre természetesen eddig is eljutott idáig; a honi művelődés, kivált a színház és a festészet területén, mindig igyekezett *up to date* maradni. A honi művelődés-történetírás pedig jókor regisztrálta és igyekezett magába építeni a reneszánsz és az újkor hitelesebb új képét, mely az eddiginél eleve sokkal mélyebb fény-árnyék effektusokkal számol. Csakhogy Cs. Szabó esszéiben egészen másról van szó, több szempontból is.

Először is ő testestül-lelkestül benne él abban a közegben, amiről ír. Nemcsak úgy kell ezt érteni, hogy több százezer angol honfitársával együtt csudálhatja például Turner nagyságát, mégcsak nem is úgy, hogy a Londonban töltött hosszú évek szerves folytatásként kapcsolták valamihez, amiben egykor Turner élt. Az inkább az árulkodó, az a *természetesség*, ahogyan a múlt századi Szent Gotthárd alagúton át — gépkocsival persze — éppen érkezőnek a Val Verzasca fölött elvonuló jégvihar hirtelen elővarázsolja Turner lélegzetfójtón drámai képeit, vagy ahogyan a hazafelé tartó repülőről a francia partok után letekintve a napsütötte és napot tükröző párák áttetsző fátylában hirtelen tökéletes öregkori Turner-festményt ismer föl: „egy kezünk ügyéből folyton tovasikló, veszélytelen univerzum megdicsőülése”-t. Az élményt nyilvánvalóan a természetesség élteti: Cs. Szabó tökéletesen otthon van abban, amiről beszél, az otthonosság hitelesíti minden szavát. Mert ha a kultúra segít otthonosabban mozogni a világban, ahol élünk, megfordítva is áll a dolog: az otthonosság segít megismerni a műveltséget, amellyel — akarjuk vagy se — élünk. De ezzel már tulajdonképpen elérkeztünk a második szemponthoz: Cs. Szabó László él a műveltségével. Vigyázzunk: nem (mint annyi sok esszéíró) a műveltségéből, pláne nem a már egyszer megszerzettből. Az esszét ugyanúgy a nyilvános tanulás műfajának tekintti, akár a *Tanú*-t író Németh László, és kiapadhatatlan érdeklődése ugyanolyan messzi portyázásokra készíti. De túl tanulás és tanítás dinamikáján, mozgatja ezeket az írásokat valami más is, amit nem lehet meghatározni, de tán élni tudásnak nevezhetnénk, vagy inkább „jókedvnek”, abban a titokzatosan többszörös értelemben, ahogyan egykor az istentiszteleteket zárta be két kezét kifelé fordított tenyérrel égnek emelve és nagy fekete palástját lebbentve a pap: „a jókedvű adakozót szereti és megáldja az Isten”. Cs. Szabó esszéiben valahogyan ezt a „jókedvű” adakozót érzi az ember, a Némethében gyakran inkább a — nagyon szépszavú és okos — papot. De jobb tán, ha a Tolnay Károlyról vázolt portréból idézünk példát.

Az 1966-os firenzei nagy árvíz betört a Casa Buonarrotiba, ahol Tolnay egyetlen állandó lakótársával, a portással, egy kiszolgált csendőrrel lakott. A portás csak a szokott időben, reggel hétkor keltette, amikor a szennyes ár már elárasztotta a földszintet. „De a háznak külön őrangyala lehetett, mert semmi sem pusztult el. Pusztulásra esetleg a két lakó volt ítélve. Az akkor még özvegy Tolnay néhány szardíniásdobozt talált a kamrában, azon élt negyvennyolc óráig a két beszorult. Mi lesz azonban, ha még magasabbra nő a garázda víz? — tépelődött Tolnay. Ne törődjék vele, *Professore!* felelte a kiszolgált csendőr háromezer éves latin bölcsességgel (és olasz fatalizmussal), mert vagy apadni kezd holnap, s akkor gyorsan eltakarodik, vagy tovább emelkedik, akkor meg ránk szakad a ház, eltemet, s megszűnik minden gondunk. S az árvízben volt annyi ész vagy irgalom, hogy az első változat mellett döntött.” S ha az emberekben nincs is mindig annyi ész vagy irgalom, mint az árvízben, a világ szörnyűségei, eddig legalábbis, elébb-utóbb eltakarodtak. Zsarnokok, háborúk és vérengzések ellenére keletkeztek s virulhattak szigetek, ahol élni érdemes, vagy élhettek legalább emberek, akik gonoszság és pusztítás közepette meg tudták őrizni emberségüket. Morus Tamás a börtönben vívta ki magának a lélek elvehetetlen szabadságát, Balassi Bálint Krisztus katonájaként halt meg rettentő sebében Esztergom ostrománál. Igen, tudja jól Cs. Szabó, le is írja többször, hogy „az emberfaj sárkányfog-vetemény”, mégsem fogadja el a „nincsen remény”-t. Azt hiszi tán, hogy az „ember” valamiképpen kiszabadulhat az „emberfaj” bilincseiből? Okosabb ő annál, mintsemhogy ilyen tételesen gondolkozzék. De háromezer éves latin bölcsességgel (és székeley sztoicizmussal) bízik — az árvízben. Bizhatna józanul másban? Ez a „reményen túli remény” a harmadik az említett megkülönböztető szempontokból.

Otthonosság, megélt műveltség és reményen túli remény teremt üde és utánozhatatlan légkört ezekben a tanulmányokban, s a csillogó-fénylő atmoszférában feloldódik a sok adat, az ember észre sem veszi, milyen szakmai gonddal hordta fel a művész. A Michelangelotannmány például egy vaskos és kimerítően lábjegyzetelt monográfia anyagát sűríti, más biztos azt gyúrt volna belőle, csak Cs. Szabó művészete tudta ezt a töméntelen adatot ebbe a ragyogó szférába menekíteni. Az ember olykor már-már helyeslően és ellenőrzően bólintana a

Chastelből, Powicke-ből, Tolnayból s ki tudja honnét ismert adatokra: igen, a Colonna kör „keresztény neoplatonizmusa”, Pole kardinális „erazmiánus humanizmusa”, az *Utolsó ítélet* „protestantizmusa”; filozfi nagyképűséggel bölintana, mondom, ámde az ismert részleteket — anélkül hogy tudnók, honnét — hirtelen forgószél ragadja fel és elkeveri fénylő párába, amiből immár csak egy emberfeleti lélek alázata, büszkesége, nagysága és szenvedése sugárzik és ítélkezik a hatalom megszállottai felett csakúgy, mint a kevés igazakon és önmagán. Eleve- neken és holtakon, múltakon és eljövendőkön: „Luther és Galilei közé vetve Michelangelo addig csavarta, gyúrta a görög-római örökséget, amely reámaradt ifjúságából s egy le- túnt városból, amíg átváltozott harsány riasztássá az elbukottakhoz. De úgy, hogy közben szétreobbant a régi ábrázolásmód emberszabású, mondhatnám, idillikus kerete. Mintha aszt- rofizikai jövőbelátással már-már tudná, aki festi, hogy a világúrt is meg fogja fertőzni Firenze szétszóródó fajzata. A hatalom megszállottjai.” De nehogy az *Utolsó ítélet* Krisztusát holmi föltranszformált Michelangelo-önarcképként érte félre valaki! Cs. Szabó kivételes gonddal mutatja meg, hogy ez a titáni ember maga is az elbukottakhoz tartozik: kudarc volt az élete. Egy másik, magosabb szinten, a kort és műveket festő párák fölött voltaképpen erről a ku- darcról szól az esszé: „Kudarc volt az élete, amelyből méltóságunk hitét meritjük. Bátorságot s nem kétségbeesést. Az ilyen agg embernek, mikor én kicsi voltam, még kezét csókolt a férfi.” Messzi, a földrajzi és a szellemi glóbusz egészen más égtájain kevésbé szép, de ugyan- ilyen tiszta szavakkal megfogalmazta ezt egy másik kolozsvári esszéíró is. Vagy nincsenek is tán olyan messzi, mint hisszük, mint hiszik maguk is?

Vagy vegyük a Shakespeare-tanulmányokat. Jól ismert és kevésbé ismert darabok bemu- tatói alkalmából készültek többnyire; az ember szinte *in statu nascendi* ismerheti meg belőlük az új angol színházat, jobban, mintha történetesen eljutott volna egyszer-kétszer az előadá- sokra, még ha elolvasta is hozzá tán Peter Brook (magyarul is megjelent) könyvecskéjét, *Az üres teret*. Az üres térhez az innét Londonba eljutó szakértő — amint mondani szokás afféle kulturális vagy tömegkommunikációs „nagykövetünk” — bizony legfeljebb csak az üres fejet teszi hozzá. Hogyan is lehetne másképp, mikor óhatatlanul itthoni indulatokkal nézi, amit lát? Cs. Szabó ellenben megtölti a színpadot ottani színekkel, de nem ez a lényeg. A lényeg az, hogy — és ahogy! — számon kéri a Shakespeare-kutatáson azt a nagy lépést, amit a színpad megtett. Minden kornak joga van hát a saját Shakespeare-képéhez? De ha önmagát vetíti belé vissza? Mint akik a *Lear király* Brook-féle előadását látva Beckettet emlegették? Nem hamisítja-e meg az ilyen előadás, illetve értelmezés Shakespeare-t? Cs. tudja jól, hogy nincs értelme így föltenni a kérdést. Nincsen értelme a saját világunk jelenségei és törvényei szerint értelmezni Shakespeare-t, de korunk tudása és tapasztalatai — a jók csakúgy mint a szörnyű- ek — igenis segíthetnek elképzelni Shakespeare műveit a maguk korában, ha oly közel tudunk kerülni hozzájuk, hogy általuk jobban megértjük önmagunkat s a mi korunkat. Kölcsönös vonatkozások termékeny rendszerét teremtik meg Cs. Shakespeare-tanulmányai, s így hozzák szinte elérhető, szinte hallható és tapintható közelünkbe a drámák világát. Megismerhetni bé- lőlük az Erzsébet-kori Anglia egész társadalmát, írta nemrég Szokolczay Lajos a győri *Mű- helyben*, s figyelmeztetett rá, hogy mennyire nélkülözhetetlen nekünk ez a „magyar tollal írott értelmezés”. Csakugyan az, s tán éppen ez a legfontosabb nekünk Cs. Szabó esszéiben, de ma- radjunk egyelőre a XVI—XVII. századfordulói Angliánál. Pompásan mutatja ugyanis Cs. tanulmányíró tehetségének egyik fényes vonását: hihetetlenül ügyesen elibénk tudja varázsol- ni néhány sorban vagy akár szóban is bármilyen bonyolult történeti folyamat lényegét vagy mondjuk inkább, hogy légkörét. Ez a mesterségbeli tudása, látni fogjuk, nélkülözhetetlen ah- hoz, amit Szokolczay „magyar tollal írott értelmezés”-nek nevez. De írjunk tán ki egy hosszabb példát Cs. Szabó légkörteremtő tudására: „Mesebeszéd, amit összeírtak a rene- szánsz kori felszabadult angol emberről. 1603-ban meghalt Erzsébet királynő; utódjáról, I. Jakabról hamarosan kiderült, hogy pipogya is, zsarnok is, amolyan eszes-ravasz félkegyelmű, pazarol, hitszegő, ellepik a szipolyozó kegyencek, kotnyeles a tudományban s a kormányzás- ban egyaránt. Rothad a levegő, Fekete Év! — panaszozzák az esztendőről a politikai és vallá-

sos röpiratok 1605-ben. November 5-én aztán leleplezték a lőporos összeesküvést. Ha sikerül, levegőbe röptült volna a király, a kormány s egy sereg országnagy a parlament ülésén. Nagyszabású körvadászat indult a katolikus értelmi szerzőkre; Shakespeare szülőhelye körül is végigraziázták az udvarházakat. De voltak-e csakugyan lőporos hordók a pincében? Talán igen, hiszen még éltek a lázadó, kivégzett Essex hű emberei, protestánsok és katolikusok vegyest. Talán maga a kormány koholta az összeesküvést, hogy halásson a közrémületben. Hiszen a napfogatokozás is szörnyű dolgok jövetelére intett! S ugye emlékeztek, két éve minden hetedik londonit elvitt a pestis? Romlott a világ, kifogyott Isten türelme, osztogatja a bibliai csapásokat. S ki ne ismerte volna azokat? Szinte minden asztalon ott feküdt, ájtatos esti olvasmánynak a Biblia. Majdnem bizonyos, hogy Shakespeare a következő évben, 1606-ban írta a *Leart*. Cs. Szabó 1963-ban írta *Lear*-tanulmányát, melyben egy *anima naturaliter christiana* szenvedéseken át vezető megigazulásaként mutatja be Lear útját, aki így a középkori misztériumjátékok tévelygőjének örököse. 1979-ben jelent meg Frances A. Yates híres könyve, melyben az angol reneszánsz nagy filológusa a *Leart* egy egész Európát átható misztikus keresztény mozgalom legfőbb kifejezéseként értelmezi, az angliai viszontagságok és meghurcoltatások fentebb idézett hátterébe ágyazva. Nem, nem Cs. Szabó László történet-intuíciójának kedvéért említem ezt, pláne nem holmi — teljesen értelmetlen — „prioritás” érdekében. Csupán azt szeretném érzékeltetni a kor nagy angol szakértőjének említésével, hogy miként működik az esszéíró atmoszférateremtő tudása. Lehet persze az idézetnél még tömörebb is; Shakespeare társadalmi helyzetét az Erzsébet-kori Angliában például így jellemzi: „Erzsébet királynő szeretne fitogtatni, hogy sok nyelvben jártas; a székénél álló vendéghez fordulva aznap is (a *Vízkereszt* „ösbemutatójáról” van szó) ő tolmácsolhatott olaszul. Hangosan vagy félhangosan. Hogy zavarta-e az öregasszony a színészeket, nem tudhatjuk. Liszt Ferenc abbahagyta zongorajátékát, mikor sugdosódni kezdett környezetével a cár. Megbotozták volna Shakespeare társulatát, ha efféle vakmerőségre vetemedik.” Az anekdota — szokta mondogatni a honi művelődéstörténetírás méltatlanul mellőzött *Altmeistere*, Sarlócska Ernő — a történelem molekulája. Cs. Szabó utolérhetetlen mestere az ilyen „molekuláris historiográfiának”; csak az *Annales*-kör történészei közt le lehetünk ma hozzá foghatókat, mondjuk Braudel-t vagy Le Roy Ladurie-t. S megint csak hozzájuk hasonlíthatóan tudja Cs. rekonstruálni a molekulák szerkezetéből és játékaiból a működést, egy egész rendszer többé-kevésbé koordinált funkcióját. Ahogyan például a *Vízkereszt* különböző rétegeit kibontva vázolja „az ünneprontó puritán” előretörését és előrevetíti „bosszúját”. Vagy ahogyan a zene korabeli szerepét illusztrálja egykorú nyelvkönyvből vett idézettel: „Daloljunk egyet, Lóránt?” — kérdi nyelvkönyvünkben a családfő. »Ott van, papa, a kotta a szekrényemben, bal kézt, a fiókban« feleli a fia.” Vagy ahogyan *A felsült szerelmesek* interpretációjában kinyomozza az Erzsébet-kor virágzásának idején vetélkedő két nagy szellemi kört, egy „kicsi” kerülővel a firenzei Uffizi képtár folyosóján függő Németalföldön készült — kerti táncot, lándzsatörést, lovagi játékokat ábrázoló — nyolc faliszőnyeg felől. Vagy... de hagyjuk, oldalakon át sorolhatnánk a példákat. A lényeg az, hogy elolvassa és újraolvassa a Shakespeare-tanulmányokat, kezdjük mind jobban méltányolni tudni az embert, aki illően megcsodált művek szerzőjéből afféle közelien távoli ismerősünkké változott, akár egy jól sikerült televíziós sorozat főhőse. Valamikor, a két háború között nagy erénye volt a honi esszének az ilyen látott írás, de mára igencsak leszoktunk róla; Cs. Szabó hazatért esszéi figyelmeztetnek rá most, hogy mennyire!

Nyilvánvaló, hogy festőkről és szobrászokról írva ez a láttatni tudás még nagyobb súllyal esik latba. De nem azért, mintha a leírást könnyítené meg, ilyesmivel Cs. Szabó alig törődik. Más az ő dolga. Őt a jelentés kérdései izgatják: képek és szobrok teljesen soha meg nem fejtethető nyelve. Egy kép vagy szobor ugyanis sohasem csak az, ami éppen látható rajta. Azaz, hogy azzal ami látható, mindig elmond valami sokkal szubtilisabbat; valamit, ami nem vagy nem úgy azonnalra és egyszeriben látható. De a mű éppen ezzel és éppen ettől az, ami. Claude Lorrain-nél például „a tájkép: Vergilius áthangszerezése ecsettel, festett Árkádia, örökre meg-

állított csendes pillanat kora reggel a még csak csipogó, alkonyatkor a már csak zümmögő fényben... A festmény egy távoli, kihunyó fényforrás függvénye, oda kanyarog átlósan az árnyékos előtérből a vízi út, ösvény, át hidakon, tornyos sasfészkek alján, miniatűr Angyalvárak alatt egy tengercsíkgig a szemhatáron, s felgyújtja a vágyat, hogy szálljunk mi is a lemenő nap után, kövessük túl az Óperencián, akár a tenger alá, elveszett Édenünkbe. De ha közelebb hajol a vágyak utasa, szétszórtan sok-sok kis figurát fedez föl a messzeségben, s azok már nem olyan tétlenek, mint az előtérben Vergilius gyermeke, a sípoló pásztor. Mosnak, teherbárákban eveznek, rakodnak, nyáját, csordát, málhás állatot terelnek, az átomtáj: megművelt táj és lakott vidék, mintha az eszményítő olajkép mögé húzódva Claude, a cserkésző grafikus elárulná, hogy nem is vezett el az Éden, itt van az Óperencián innen, a miénk, meg kell dolgozni érte." Kétféle Természet van a képeken: az egyik „elnyű, aztán elnyel”, a másik „vágyakkal telít és felmagasztal”. Ismerte ezt a két Természetet már Shakespeare is jól: a *Learben* kétféle értelemben használja a szót, s az egyik nem tűri a másikat. „A viharjelenet azért forduló a darabban, mert az elemek kozmikus arányban tükrözik a zavart, amely egy esztelen uralkodó miatt embertársaira és önmagára szakadt.” Claude képein ellenben a kétféle Természet kiegyensúlyozódott, rendelői is nyilván így kívánták a reneszánsz robbanása után időlegesen helyreállott Nagy Rend árnyékában. De az egyensúly kényes és kivételes; a Napkirály megzabolázott Franciaországában csakúgy, mint a dicsőséges forradalomban meggazdagodott angol arisztokrácia világában. A Természet új jelentésekkel telítődik: Watteau képein felölti egy kollektív álomvilág csillogó díszleteit, „látszatvilágában mindenki enged a szerepjátszás kétértelmű szenvedélyének: egy füst alatt megsemmisül a valódi, és megnő képzelt személyisége”. De ahol átlátunk a Gáláns Ünnepe díszletrésein, „szembeszökik a polgári erény és becsület. Franciaországnak a politikája volt könnyelmű, nem a lakossága. Csendéletek ürügyén Charadin a Régi Rend léha felszíne alatt uralkodó nemzeti közleket örökíti meg.” Az esszé, amely egy 1968-as kiállítás alkalmából mutatta be a francia XVIII. század festőit, később az angol tájfestés lélektanáról és társadalomtörténetéről szóló tanulmányban és a *Márványkúria, muzsikával* című esszéjében folytatódik. „Társadalomtörténet mint művészettörténet” mondja az utóbbi alcíme, de valójában több, még több rejlik ezekben az írásokban. Az angol tájfestésről szóló esszéjében például bámulva követhetjük, hogy miféle Természetekben és miképpen ismerete föl a nemzeti közlélek önmagát, miközben a tájkép független, egyéni érzések plasztikus elemzésévé alakult, s végül a két sarkcsillag, Turner és Constable ellenétes művészetében az angol szem kultúrája „panteista vallássá hevülő természetimádás”-sá tágult. Kell-e mondani, mennyire másként látszik azután innen az egész angol XIX. század, a természettudományokat is beleértve? Efféle száraz summázás persze méltatlan a molekuláris historiográfia módszerével dolgozó esszé bámulatos gazdagságához; a még tüneményesebb *Márványkúria, muzsikával* recenziálásával jobb hát, ha meg se próbálkozunk. Mert otthonosan ki-be járva a hanyatlásában is hatalmas Velencei Köztársaság tengerről a *terrafermára* szoruló arisztokratáinak villái és a szinte öntudatlanul világhatalommá gazdagodó Anglia palotái között, a vonatkozások olyan hihetetlenül sokrétű szövetét szövi a mindkét helyütt szinte istenített Palladio művésze köré, hogy szálait lehetetlen szétfejtetni az egész végleges tönkretételének veszélye nélkül. Olyanok Cs. Szabó legjobb esszéi, akár egy XVII. századi németalföldi faliszőnyeg: nem lehet fölbontani, annyira szerves és eleven egészek.

Erősen táplálja ezt az egész-séget a nyelv, a hihetetlenül találékony és kifejező magyar. Cs. Szabó a romlatlan magyar beszéd szerelletes mestere. Nemcsak a szavak és a fordulatok tanúsítják, méginkább a mondat alkalomhoz illően tagolt ritmusa, úgyhogy olykor önkéntelenül beszédre nyitja az olvasó száját akár a jó vers, a kiejtés megőrzött szépségének bizonyosságul. Nekünk már szinte archaikusnak tűnik ez a nyelv, ami persze külön fokozza szépségét. De mutatja is egyben, hogy mennyire szükségünk van efféle „külső” mércére.

De szükségünk van Cs. Szabó mércéjére másért is, s ez legalább ennyire fontos. Összefügg ez is a nyelvi leleménnyel, hisz másként hogyan is tudná pár szavas utalásokkal így beilleszteni az éppen tárgyalt témákba a magyar történelmet? Vagy éppen megfordítva, a tárgyal-

takat tájolja be a magyar történelem szerint? De lássunk inkább néhány idézetet. Így ír például a XVI. századról: „Tündöklő század? Olyan, mint egy aranyhímzésű, ázott selyeming. Amiből persze nem a vizet, hanem az embervért kell kicsavarni. Kemény Zsigmond már tudta s így festette le a magyar irodalom legígéretesebb pályakezdő regényében, a *Gyulai Pálban*.” Constable-t Petőfivel párosítja: „egyformák abban, hogy természetszemléletük a felnőttek elkopott látószögébe visszavarázsolja a gyermekkor ujjongó és rémüldöző, szüzi érzékenységét, az első rálátás könnyen és örökre elillanó csodáját”. S hogyan érzékelteti a kárt, amit Constable ragyogó vázlatának „szalonképessé” festése okozott: „Képzeld el, hogy Petőfivel a poétikai szabályok szerint ismételtlen kidolgoztatják *Az Alföldet*!” Munch *Az élet fríze* című sorozatát Ady Léda-verseivel rokonítja: „Ragadozó madárrá változott át a gyönyörkereső hattyú, de azzá a gyönyöradója is. Talán hozzátartozott az első világháború öntudatlan lelki előjátékához.” Vagy nézzünk egy másik összehasonlítást, a XVI. századból: „Fegyverzajban hallgatnak a Múzsák. Mi egyetlen lángésszel, Balassival tudunk rácáfolni e korból a szállóigére, Anglia egy aranykorral.” „Magyarok és angolok életútja szétválík 1526 után. De a korszak Angliában is »Zápolya öldöklő százada« volt. Megbirkóztak vele.” Henry Moore óriásait Vajda János vallomása hozza szívünkhöz és szemünkhöz közelébb: „Mint a Mont Blanc csúcán a jég...”, Watteau korát Babits *Gáláns ünnepe*sége. És Shakespeare „ha ma élne s értene magyarul, szívből mulatna Kálnoky László halandzsáján a Shakespeare-fordítók kifigurázására:

A Vérgornyasztón? Ó, süh, Pém! Piha!
Szotykon vatyorgó páhás veckelem!...”,

mert Shakespeare persze „az egykorú stílusok Karinthye is volt”. Shakespeare-t egy nagy művelődési hullám emelte: az angolok „olyan lázasan fordítanak a század utolsó negyedében, mint lemaradásától ingerelve két különböző magyar nemzedék, Vörösmarty a reformkorban, Babitsé a századfordulón”. A *Békák* bemutatóját környező léghőrt s benne Arisztophanész emberségét pedig így érzékelteti: „Debrecen be van kerítve, Kossuth kivégeztette Görgeyt, a békepártot száműzték. S akkor egy komédiáíró, Kossuthot és Madarászt sem kímélve, a Nagytemplom szomszédságában, egy szabadtéri színpadon kegyelmet kér a békepárti Kemény Zsigmondoknak. Mert ők a becsülni való polgárok. Így is mondhatjuk. Arisztophanész a mérsékelttekhez fordult.” Kell-e mondani, hogy Cs. szíve hozzájuk, a mérsékelttekhez húz? Noha pontosan tudja, hogy rendszerint ők húzzák a rövidebbet. S valamiképpen mégis felülkerekednek. „Ez az igazság. Nem az a törvény, hogy a jók túlélék a gonoszokat. Még csak az sem, hogy a Jó mindig győz a Gonosz fölött. A világot az menti meg újra és újra, hogy a gonoszok nem tudják megrontani a jókat.” Cs. ismételtlen korigálja a historiográfia krónikus reneszánszmérgőzését, mely a lángelmék nagy alkotásaiba bódulva hajlamos elfeledkezni zsarnokok rémtetteiről s egyszerű emberek helytállásáról egyaránt. Láttuk, mennyire nem állhatja Cs. a zsarnokokat; a keresztény egységért világhírű, vértanúságot vállaló Morus Tamás mellett pedig ott látja egy sorban a névtelen magyar prédikátort, ugyanegy ügy szolgálatában. „Vagyis a katolikus Morus a Tower börtönben magát imákkal és meditációval előkészítve a halálra; a protestáns magyar prédikátor meg fölperzselt falujában megharmadoított nyáját a szószékről vigasztalva, sokkal közelebb állt egymáshoz Krisztusban, semmint gondolta volna, ha véletlenül tud egyik a másikról.”

Folytathatnók sokáig, hisz úgyszólván oldalanként akad egy-két magyar utalás. A lényeg azonban ennyiből is látható: Cs. Szabó történelemszemléletét nem fenyegetik dicsekvéseink és önszapulásaink állandó belső dilemmái, a magyar történelem nála egyszerűen szerves és kitéphetetlen része az európainak. Esszéi, a gyakori magyar hivatkozásokkal együtt s jórészt éppen azok miatt mindig tágas európai horizontú értelmezések. Éppen ezért mondhatjuk, ha tetszik, hogy „magyar tollal” írottak. Magyarok, mert európaiak. Európaiak, mert magyarok. Ez a természetes és kölcsönösen egyértelmű vonatkozás emeli magyar tárgyú tanulmányait, a Zrínyiről s a Mikesről szólót, *A magyar költészet századait* is, mind. Az utóbbi — ügylehet még

szebb? — változatát jelen recenzens felejthetetlen emlékei között őrzi: egy bajosan megszerzett folyóiratból olvasva, tábornúz lobogó lángja mellett találkozott vele, féltitokban, mohón figyelő barátok körében. Nem mulasztható el az *Alkalm* dicsérete, hogy nyíltan olvashatóan hazahozta az írást. Remélni kell, hogy ismétlődni fog. (*Gondolat*.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Ablakok a múltba

Tudományos könyvekről, szakkutatóknak szóló, tudós filológiai kiadványokról ritkán szoktak megemlékezni szépirodalmi folyóiratban, s egy-egy ilyen cikk, recenzió megjelenése nyomós okokat feltételez, indoklást kíván. Jelen esetben nyomósabb érvet a fantáziátlan képzetársításnál, miszerint az alább ismertetendő két kiadvány szegedi tudományos műhelyben, a helyi egyetem irodalomtörténeti intézetében készült, tehát illik recenzálni őket e fórumon. Fantáziátlan és igazságtalan lenne ez a magyarázat, mert a *Peregrinuslevelek 1711—50*¹ és a *Magángyűjtemények Magyarországon 1551—1721*² című kötetek önmagukban is megérdemlik a figyelmet, s ugyanakkor néhány, mai szellemi életünkre vonatkozó gondolat felvetésére is alkalmat kínálnak. Érdemesebb talán ezekkel kezdeni.

Mindenekelőtt azzal a manapság gyakran hangoztatott gondolattal, hogy nincs szükség az irodalomtörténet közvetítésére a műalkotások megközelítéséhez, hiszen a tudománynak úgyszincs szerepe abban, hogy a közönség mit igényel, mit olvas szívesen. Minden korszakban csak azokat a műveket olvassák, amelyekben választ remélnek saját kérdéseikre — mondják manapság sokan az irodalomtörténettel elégedetlenek között — s a közönség e műveket ösztönösen is megtalálja. Csak első pillantásra imponáló ez az érvelés, mert hamar kiderül, hogy a humán tudományok fejlődése korántsem teljesen független a civilizáció általános fejlődésétől. Nemcsak a művészet és a valóság között létezik az ismert, dialektikus kölcsönhatás, de az irodalomtörténet és az emberi kultúra változásai között is. Elég egy pillantást vetni stílus kategóriáink kialakult mai rendszerére, melyet már az általános iskolások is tanulnak: a korstílusok mára többé-kevésbé megbízható definíciói korántsem máról holnapra, s az emberi kultúra általános helyzetétől függetlenül alakultak ki. A reneszánszot a múlt század liberális gondolkodói „találták fel”, s úgy definiálták, mint az emberi szabadság és individualizmus születésének korszakát. Ebben az időben a barokk-kategória pejoratív jelzőnek számított, a liberalizmus válságának idején viszont sor kerülhetett a tekintélyelvű barokk művészi értékeinek rehabilitációjára is. A két korszak közötti átmenetről, a manierizmusról sokáig nem vett tudomást a tudomány. Amikor azonban a század eleji izmusok a töredezett formákra, a válságideológiákra, a klasszikustól és harmonikustól eltűdő látásmódra terelték a figyelmet, a manierizmus egyszeriben „divatba jött”.

Vegyünk azonban egy hozzánk közelebb eső példát. A régi magyar irodalom kutatásának utóbbi évtizedeit, melynek legújabb gyümölcsei a szegedi irodalomtörténészek e cikkben ismertetendő munkái. Azt mondhatjuk, hogy a régi irodalom kutatása viszonylag egyenletesen fejlődött a felszabadulás óta, ezt a humán területet kevésbé érintették az ötvenes évek viharai,

¹ „Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 6.” (szerk. Keserű Bálint), Szeged, 1980, JATE BTK.

² „Könyvtártörténeti Füzetek, I.” (szerk. Monok István), Szeged, 1981, JATE Egyetemi Könyvtár és I. Magyar Irodalomtört. Tanszék.